

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDA BADIY, AXLOQIY VA MADANIY QATLAMLARNI SAQLASH METODIKASI

Abdimurodov Doston Dilmurod o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Xorijiy til nazariyasi va amaliyoti kafedrasi v.v.dots.katta o'qituvchi.

abdimurodovdoston@302gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17248422>

Annotatsiya (O'zbek tilida) Maqola ota-ona va oila a'zolari konsepti bilan bog'liq maqol-matalarni tarjima qilish jarayonida badiiy-estetik, axloqiy-tarbiyaviy va madaniy qatlamlarni asliga mos holda yetkazish masalasini yoritadi. Tadqiqotda idiomatik ekvivalent, semantik parafraz, retention, explicitation, madaniy moslashtirish va kompensatsiya kabi strategiyalar tahlil qilinadi hamda ularning lingvokulturologik samaradorlikka ta'siri ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: tarjima strategiyalari; maqol va matal; lingvokulturologiya; badiiy qatlam; axloqiy qatlam; madaniy moslashtirish.

Annotation (in English) The paper examines the translation of proverbs and sayings related to the concept of parents and family members, focusing on the preservation of artistic-aesthetic, moral-educational, and cultural layers of meaning. It analyzes strategies such as idiomatic equivalence, semantic paraphrase, retention, explicitation, cultural adaptation, and compensation, highlighting their role in achieving cross-cultural communicative effectiveness.

Keywords: translation strategies; proverbs and sayings; linguocultural approach; artistic layer; moral layer; cultural adaptation.

Аннотация (на русском языке) Статья посвящена проблеме передачи художественно-эстетического, нравственно-воспитательного и культурного слоёв значения при переводе пословиц и поговорок, связанных с концептом родителей и членов семьи. Рассматриваются стратегии идиоматического эквивалента, семантической парафразы, retention, эксплицитации, культурной адаптации и компенсации, а также их влияние на лингвокультурологическую эффективность перевода.

Ключевые слова: стратегии перевода; пословицы и поговорки; лингвокультурология; художественный слой; нравственный слой; культурная адаптация.

Tarjima jarayonida maqol va matallar ichidagi badiiy, axloqiy va madaniy qatlamlarni saqlash — bu faqat so'zlarni ekvivalent tarzda almashtirish emas, balki manba tilidagi butun madaniy va emosional kontekstni maqsadli auditoriyaga yetkazishdir. Ayniqsa ota-ona va oila a'zolari konsepti kabi yuqori darajada madaniylashtirilgan, tarbiyaviy hamda hissiy yuk bilan bog'langan

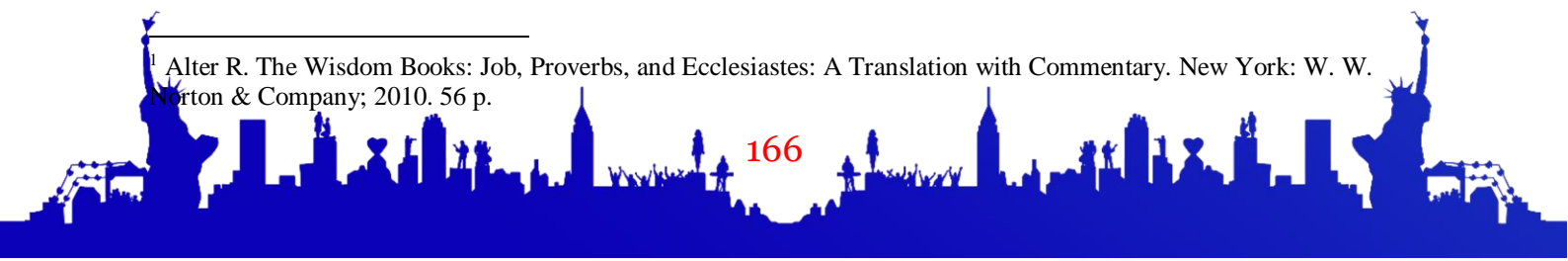

matnlarda tarjimonning asosiy vazifasi manba matnning qatlamlarini aniqlash, ularni tahlil qilish va mos metodlarni tanlab, ularni samarali qo'llashdan iborat. Boshlang'ich tahlil bosqichida tarjimon manba matni leksik, semantik, pragmatik va badiiy jihatdan tahlil qilib, undagi metafora, idioma, ritm, nasihat maskanlari va milliy-dinamik elementlarni ajratib ko'rsatadi. Bu tahlil auditoriyani aniqlash bilan uzviy bog'liq; ilmiy, akademik, didaktik yoki ommaviy auditoriyaga yo'naltirilgan tarjima darajasi, uslubi va ekvivalent tanlovi turlicha bo'ladi.

Amaliy tarjimada eng tez-tez uchraydigan strategiyalar — idiomatik ekvivalentni qo'llash, semantik parafraz, madaniy moslashtirish, izohlash (explicitation), kompensatsiya va retention (so'zni asliga yaqin saqlab, izoh qo'shish) usullaridir. Idiomatik ekvivalent mavjud bo'lsa, u eng samarali yo'l; masalan, o'zbekcha "Otangni ko'r, o'g'lingni ol" maqolini ingliz tiliga "Like father, like son" shaklida uzatish badiiy hamda axloqiy qatlamni saqlaydi va maqsadli auditoriyada kutilgan emotsional ta'sirni beradi. Ammo ko'plab hollarda tayyor idiomatik ekvivalent yo'q; shunda semantik parafraz va madaniy moslashtirishga murojaat qilinadi. Masalan, "Ona duosi — farzandga qanot" maqolini inglizchaga "A mother's prayer gives wings to her child¹" sifatida tarjima qilish ham badiiy metafora va emotsional qatlamni yetkazadi, biroq agar "ona duosi"ning diniy-madaniy mazmuni alohida urg'u talab etsa, tarjimon «a mother's heartfelt blessing (ona duosi)» kabi retention + explicitation kombinatsiyasidan foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Badiiy qatlamni saqlashda tarjimonning didaktik maqsadni ham yodda tutishi zarur: agar matn bolalar uchun yoki tarbiyaviy ta'lim materiallari uchun mo'ljallangan bo'lsa, metafora va idiomalarni soddalashtirish yoki ularning izohini kiritish lozim. Shu bilan birga, badiiy-estetik effektini yo'qotmaslikka harakat qilish kerak; bu vazifani bajarishda semantik-stilistik parafraz ko'p hollarda eng muvofiq bo'ladi: manbada mavjud bo'lgan ritm, alliteratsiya yoki ikkinchi darajali metaforalarni boshqa uslubiy vositalar orqali kompensatsiya qilish mumkin. Masalan, «Ota so'zi – qonun, ona mehr-muhabbati – qalbning yo'li» iborasini inglizchaga «A father's word is law; a mother's love is the heart's guide» tarzida badiiy-stilistik jihatdan ta'kidlash mumkin; shu bilan birga, kerak bo'lsa ritmik tuzilmani o'zgartirmasdan, emotsional ta'sirini kuchaytiruvchi sinonimik o'zgarishlar kiritish mumkin.

¹ Alter R. The Wisdom Books: Job, Proverbs, and Ecclesiastes: A Translation with Commentary. New York: W. W. Norton & Company; 2010. 56 p.

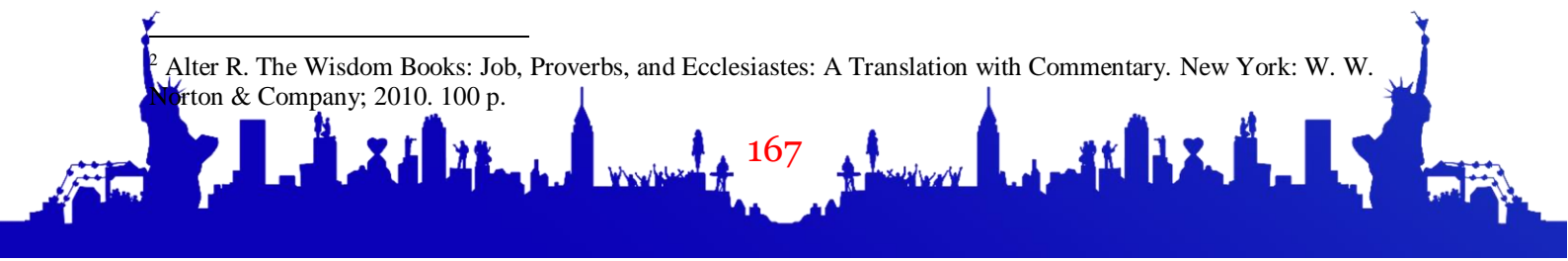
Axloqiy qatlamni saqlashda esa tarjimon bir qator prinsiplarni hisobga olishi lozim. Avvalo, manbadagi nasihat yoki tarbiyaviy xabarning markaziy elementini aniqlab, uning asosiy axloqiy vektorini (masalan, hurmat, itoat, mehr, mas'uliyat) target tilga aniq ko'chirish kerak. Ayrim maqol va matallarda axloqiy mazmun diniy-etnopsixologik kontekst bilan boyitilgani sababli tarjimon mazmuni universal axloqiy tushunchalar (honour/respect, duty/responsibility, compassion) yordamida qayta ifodalab, kerak bo'lsa madaniy izoh bilan to'ldiradi. Misol tariqasida «Onangni rozi qil, jannatingni topasan» ifodasi inglizchaga «Honor your mother, and you will be blessed» yoki analitikroq «Honouring your mother brings spiritual and social reward²» shaklida tarjima qilinishi mumkin; tanlov auditoriya va matnning janr-maqсадiga bog'liq.

Madaniy qatlamni saqlash eng nozik va murakkab jihat hisoblanadi. Madaniy unsurlar — rituallar, diniy an'analar, oilaviy normativlar va kontekstual odatlar — ko'pincha so'zma-so'z ekvivalentga sig'maydi. Bunday vaziyatlarda tarjimon bir necha yo'lni tanlashi mumkin:

(1) retention + izoh (manbani so'zma-so'z qoldirib, izoh bilan boyitish), (2) cultural substitution (mos nuqtai nazarni boshqa madaniyatdagi ekvivalent bilan almashtirish), (3) explicitation (qisqacha izoh bilan ma'noni ochib berish), (4) kompensatsiya (badiiy effekt yo'qolsa, boshqa joyda badiiy boyluk qo'shish). Har bir yondashuvning ijobiy va salbiy jihatlari mavjud: retention madaniy xususiyatni saqlaydi, ammo target o'quvchida anglash qiyin bo'lishi mumkin; substitution esa tezda qabul qilinadi, lekin original madaniy kodni zaiflashtirishi mumkin. Shuning uchun amaliy tarjimada ko'pincha kombinatsiyalangan yondashuv — retention + brief explicitation yoki substitution + kompensatsiya — eng muvofiq bo'ladi.

Tarjimon amaliyotida aniq ish jarayoni uchun taktik checklist doimiy qo'llanilishi kerak: avval manba matndagi badiiy va axloqiy markazlarni belgilang; har bir maqol yoki matal uchun (a) idiomatik ekvivalent mavjudligini tekshiring; (b) badiiy/estetik ta'sirni kim qabul qilishi muhimligini aniqlang; (c) agar madaniy yoki diniy unsurlar mavjud bo'lsa, izoh yoki retention strategiyasini rejalashtiring; (d) tarjima varianti ishlab chiqilsin va u maqsadli auditoriya doirasida sinovdan o'tkazilsin. Sinov natijalariga qarab, kompensatsiya yoki stilistik o'zgartirishlar amalga oshiriladi — bu jarayon tarjimaning lingvokulturologik samaradorligini oshiradi.

² Alter R. The Wisdom Books: Job, Proverbs, and Ecclesiastes: A Translation with Commentary. New York: W. W. Norton & Company; 2010. 100 p.

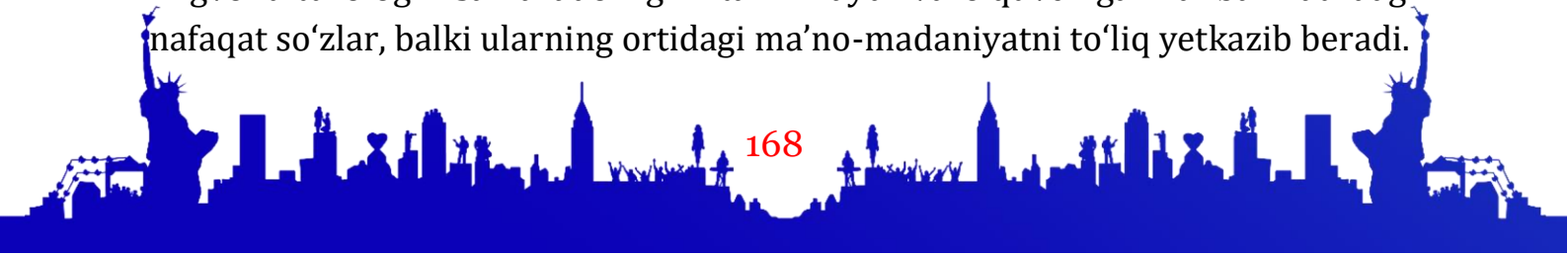

Amaliy misollarni kengaytirish metodikasi hayotga tadbiiq etishni osonlashtiradi. Masalan, inglizcha maqol «Spare the rod and spoil the child» (tarbiya haqida) o'zbekchaga bevosita «Cho'pni tejasang, farzandni buzasan» kabi so'zma-so'z tarjima qilib qo'yilsa, bu gapning jamiyatdagi qabul qilinishi va etikaning o'ziga xosligi sababli noxush ko'rinishi mumkin; tarjimon esa mazmunni saqlagan holda «Tarbiya bo'lmasa, tarbiya etilmagan bola yo'ldan adashadi» yoki «Me'yor va tarbiya muhim; ularga e'tibor bermaslik farzandga zarar keltiradi» kabi parafraz variantlarni tanlashi lozim, bunda axloqiy xabar saqlanadi, biroq shafqatsiz yoki zo'ravonlik tarafdori kabi tushuncha oldini olinadi. Yana bir misol: o'zbekcha «Ona duosi — farzandga qanot» iborasini inglizchaga tarjima qilishda retention + badiiy parafraz (ya'ni «A mother's prayer gives wings to her child (ona duosi)») usuli madaniy mazmunni saqlash va target o'quvchiga tushunarli qilishni birlashtiradi.

Tarjima sifatini baholash mezonlari aniq bo'lishi kerak. Har bir tarjimon o'z ishini baholash uchun semantik to'liqlik, badiiy-ekspressivlik, axloqiy qatlamning saqlanishi, madaniy moslik va o'quvchi ta'siri kabi mezonlarga asosan tekshiruv o'tkazishi lozim. Bunda har bir mezon uchun ball tizimi joriy etilishi mumkin; yuqori natija har bir mezon bo'yicha 4–5 ballni anglatadi. Bundan tashqari, tarjimaning mazmuniy va estetik qobiliyatini maqsadli auditoriyada sinash (focus-guruhlar) maqbul natijalarni taqdim etadi va loyiha asosida kompensatsiya yoki tahrir qilish imkonini beradi.

Tarjimonlar uchun amaliy mashqlar va treninglar ishlab chiqish ham muhim: parallel korpuslar yaratish (o'zbek-ingliz maqol-matal juftliklari), turli strategiyalarni sinab ko'rish, pedagogik testing (bolalar uchun mo'ljallangan matnlar), professional muhokama va peer review orqali tarjima variantlarini takomillashtirish. Etika ham alohida e'tiborga loyiq: tarbiyaviy mazmunni o'zgartirish yoki diniy mazmunni kamaytirishda yozma asos (editor bilan kelishuv) bo'lishi lozim, chunki tarjima ko'pincha madaniy ta'sir yaratadi va bu mas'uliyatni talab qiladi.

Umuman olganda, ota-ona va oila a'zolari konsepti bilan bog'liq maqol va matallarni tarjima qilishda metodika integrativ va kontekstga sezgir bo'lishi kerak. Tarjimon manba matnning badiiy-estetik, axloqiy-tarbiyaviy va madaniy qatlamlarini aniqlab, maqsadli auditoriyaga mos ravishda idiomatik ekvivalent, semantik parafraz, madaniy moslashtirish yoki retention + explicitation kombinatsiyasini ongli tanlaydi. Ushbu yondashuv tarjimaning lingvokulturologik samaradorligini ta'minlaydi va o'quvchiga manba matndagi nafaqat so'zlar, balki ularning ortidagi ma'no-madaniyatni to'liq yetkazib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Абдуллаев Х.Д. Халқ мақолларининг “Қутадғу билиг” поэтикасидаги ўрни ва бадиий эстетик функциялари: Филол. фан. номзоди ... дис. - Тошкент, 2005. – 152 б.
2. Абидходжаева У.С. Национально-прагматический аспект при переводе фразеологических единиц: Дис. ... канд. филол. наук. – Тошкент, 2002.– 128 с.
3. Акиншина А.А. Стереотипы национальной культуры в межкультурном общении. – Н.Новгород: НГГУ, 2009. – 232 с.
4. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. –М.: Флинта, “Наука”, 2010.
5. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Ленинград: Ленинградский унив, 1961. – 207с.
6. Аникин В.П. Мудрость народов // Пословицы и поговорки народов востока. – М.: Наука, 1961. – 76 с.
7. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. –М., 1990.
8. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. –М., 1998.
9. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 1983. – 167с.

